

Boekbesprekingen

HERMAN
HAVEKES

Hanneke van Asperen, Marianne Eekhout & Lotte Jensen (red.), *De grote en vreeselijke vloed. De Sint-Elisabethsvloed 1421-2021*. Amsterdam: De Bezige Bij 2021, 192n pp., ISBN 978-94-031-2431-5, 191, pb.

In dit vorig jaar verschenen herdenkingsboek dat zijn titel dankt aan de zeventiende-eeuwse Dordtse brouwer, dichter en kroniekschrijver Mathijs Jansz. Balen, staat het bekende altaarstuk centraal dat een anonieme kunstenaar rond 1490-1495 naar aanleiding van de vloed maakte. Dat altaarstuk is normaal in het Rijksmuseum te bewonderen, maar hangt met het oog op de herdenking (weer) tijdelijk in het Dordts museum. Museumdirecteur Peter Schoon merkt in zijn Ten Geleide op dat het verhaal over de Elisabethsvloed niet alleen over het verleden gaat, maar ook over het heden en de toekomst. Ook dit boek handelt over verleden, heden en toekomst. Elementen van het boek zijn weliswaar reeds aan de orde gekomen in het aan deze vloed gewijde themanummer van dit tijdschrift van medio 2021; gezien de grote betekenis van dit boek mag een bespreking daarvan in deze rubriek niet ontbreken.

Het boek is als volgt opgebouwd. In zijn voorwoord constateert Deltacommissaris Peter Glas dat Nederland bekend staat om zijn eeuwenlange strijd tegen het water. Inmiddels heeft die strijd plaatsgemaakt voor samenleven met het water. Dat is echter niet vanzelfsprekend en we blijven kwetsbaar. Juist in deze tijd van klimaatverandering en zeespiegelstijging moeten we permanent alert blijven, zodat Nederland beschermd is tegen nieuwe overstromingen, maar ook tegen weersextremen zoals droogte en hitte.

Vervolgens zetten Van Asperen, Eekhout en Jensen in hun inleiding uiteen dat zich tal van verhalen in ons collectieve geheugen hebben genesteld: in de nacht van 18 op 19 november zouden honderdduizend mensen en tweeënzeventig dorpen zijn verdronken. Ook is er sprake van een kindje in een wieg die door een kat in evenwicht zou zijn gehouden en die aanspoelde bij Kinderdijk. Die mythes worden in het boek voor een belangrijk deel ontrafeld, waarmee recht wordt gedaan aan zowel feiten als fictie. Niettemin behoort de Elisabethsvloed samen met de ramp van 1953 tot de bekendste overstromingen van ons land. Er waren overigens in 1404, 1421 en 1424 maar liefst drie vloed met deze naam die tezamen tot het onderlopen van de Grote Waard en het ontstaan van de Biesbosch hebben geleid. Voornaamste oorzaak was het achterstallig dijkonderhoud tijdens de Hoekse en Kabeljauwse twisten.

Hierna beschrijft Van Asperen de veranderingen in de visuele weergave van de vloed, te beginnen met de panelen die in opdracht van nakomelingen van de slachtoffers in Wieldrecht rond 1490-1495 zijn gemaakt. De stad Dordrecht speelt daarop een centrale rol als opvangplaats voor de getroffen en de Grote Kerk figureert prominent. Met dit altaarstuk wilden de nakomelingen de stad Dordrecht danken voor haar gastvrijheid. Ook de religieuze refe-

renties van de panelen komen aan de orde. In latere weergaven van de vloed komt de dijk-doorbraak meer centraal te staan en verdwijnt Dordrecht naar de achtergrond, letterlijk en figuurlijk. Ook het sterk tot de verbeelding sprekende verhaal van het kindje in de wieg komt daarin meer centraal te staan (p. 41).

Eekhout staat vervolgens stil bij het leven van de naamgeefster van de vloed, de heilige Elisabeth van Thüringen (1207-1231), dochter van de koning van Hongarije, die vanwege haar steun aan zwakken, bedelaars en wezen al in 1235 door paus Gregorius IX heilig werd verklaard en vanaf dat moment een prominente heilige werd in heel Europa. De binnenluiken van de panelen geven het leven van de heilige Elisabeth weer. In protestantse literatuur bleef de verwijzing naar deze katholiek heilige overigens doorgaans achterwege.

Jensen bespreekt de verbeelding van de Elisabethsvloed in de literatuur, zowel liederen, gedichten als verhalen. Al met al gaat het om een bescheiden corpus van niet meer dan zo'n vijftien literaire teksten die soms voor volwassenen en soms voor kinderen zijn geschreven. In die laatste teksten speelde het verhaal van het kindje in de wieg een steeds grotere rol en was er meer ruimte voor illustraties. Als constante in deze teksten signaleert Jensen de religieuze boodschap. Ook werd de ramp vaak bekeken door de lens van de eigen tijd.

Schiereck en Visser gaan vervolgens in een intermezzo in op de feiten en fictie van de vloed. Op basis van een gedegen reconstructie ontzenuwen zij de eerdere mythe van de vele duizenden slachtoffers en komen zij tot een totaal van enkele tientallen doden. Dat is een belangrijke constatering aangezien ook in hedendaagse historische literatuur soms nog steeds van enkele duizenden doden wordt gesproken. Zie bijvoorbeeld de gerenommeerde historicus James Kennedy in diens *Een beknopte geschiedenis van Nederland* (tiende druk, Amsterdam 2021, p. 71, waarvan de kaft trouwens door de panelen wordt gesierd. Kennedy is overduidelijk op het verkeerde been gezet door het tekstbordje bij de panelen in het Rijksmuseum dat spreekt over tweeduizend slachtoffers. Schiereck en Visser constateren terecht dat ook de panelen zelf niet direct een beeld schetsen van een alles verwoestende overstromingsramp met grote aantallen slachtoffers. Er zijn inderdaad wel overstromingsprenten uit onze nationale geschiedenis bekend die een totaal ander beeld laten zien. Ook het aantal door de vloed verzwolgen en nooit meer bovengekomen dorpen of parochiën moet ondanks de inscriptie van de Dordtse Spui-poort in hun ogen veel kleiner dan tweeënzeventig zijn geweest. Dit aantal is inderdaad al (veel) langer omstreken. In de in mijn bezit zijnde *Verhandeling over de Inbraak en Overstroming van den Grooten Zuid-Hollandschen Waard op den 18 november 1421* die Jan Smits Jz. op 29 november 1821 – dus 400 jaar na de vloed – uitsprak in de vergadering van het Dordrechtse Departement Tot Nut van 't Algemeen komt Smits op basis van grondig onderzoek tot in totaal tweeëndertig parochies 'door den vloed geheel verdrongen, en niet weder bovengekomen' (Blussé en Van Braam, Dordrecht 1822, p. 41). Dat aantal is ook aangegeven op de door Smits vervaardigde kaart van het ondergelopen gebied die achterin deze uitgave is opgenomen.

Kleinhans legt ten slotte in zijn bijdrage vanuit het (verre) verleden nadrukkelijk de relatie met de toekomst en reikt hiervoor het perspectief van de ontwikkeling van natuurlijke landschappen op de tijdschaal van honderden tot duizenden jaren aan. Net als achtduizend jaar geleden is een gevaarlijk snelle zeespiegelstijging opnieuw mogelijk. Ook illustreert hij dat het verhaal van de Biesbosch geen typisch Nederlands verhaal is, maar overall op de wereld speelt. Zijn tekst gaat vanaf p. 168 vooral over wat ons te wachten kan staan, waarbij de bekende vier toekomstperspectieven van Deltares niet ontbreken. Zijn 'harde voetnoot' op p. 174-175 met een toekomstbeeld van een combinatie van gebieden verlaten, gebieden teruggeven aan de natuur en laten opslibben in een soortenrijk natuurgebied, grote waterwerken en heel veel pompen met gemalen stemt niet erg vrolijk. Kleinhans sluit echter af met het goede nieuws dat het nog niet te laat voor het verminderen van de klimaatverandering.

Al met al is dit een waardevol en prettig leesbaar boek dat het ook vanwege de intermezzo's (over de Dordtse reuzenkaart en twee gedichten van Ester Naomi Perquin over

Vloed en over Eb) en de vele prachtige illustraties verdient om door een breed publiek te worden gelezen. Het boek heeft inmiddels de boekenpagina's van enkele kranten bereikt en ook het Tijdschrift H2O van het Koninklijk Nederlands Waternetwerk besteedde er eind vorig jaar in de vorm van interviews met Jensen en Kleinhans aandacht aan (nr. 11/12, december 2021, p. 22-25), dus met het levend houden van de herinnering aan die grote en vreeselijke Sint-Elisabethsvloed moet het goed komen.

JACOB
KNEGTEL

Francien van den Heuvel, *'s-Hertogenbosch, eiland in een onmetelijke zee. Omgangsstrategieën van de stedelijke overheid en de bevolking van 's-Hertogenbosch met hoogwater en overstromingen (1740-1995)*. Oisterwijk: Wolf Publishers 2021, x + 406 pp., ISBN 978-94-6240-740-4, hb.

'Een extreme en uitzonderlijke gebeurtenis met grote maatschappelijke gevolgen.' Zo blikte Deltares terug op de overstromingen die in 2021 de provincie Limburg overvielen; een gebeurtenis die door het kabinet uiteindelijk als ramp is bestempeld. Bas Jonkman, hoogleraar integrale waterbouw aan de TU Delft, zag deze overstroming vooral als een leermoment zoals ons land er al vele heeft gekend. Echter, Nederland kent een povere geschiedenis wat betreft wetenschappelijk onderzoek naar rampen als gevolg van hoogwater en overstromingen. Dat terwijl de geschiedenis van de grote rivieren onlosmakelijk is verbonden met de geschiedenis van de Nederlandse Republiek en het Koninkrijk dat volgde. Francine van den Heuvel is de afgelopen jaren in dit gat gesprongen en deed onderzoek naar de omgangsstrategieën van de stedelijke overheid en de bevolking van 's-Hertogenbosch met hoogwater en overstromingen in de periode 1740-1995. Dit promotieonderzoek resulteerde in het onlangs verschenen proefschrift *'s-Hertogenbosch, eiland in een onmetelijke zee*. De auteur geeft ons toegang tot een indrukwekkende hoeveelheid informatie over een zeer onderbelicht onderwerp, waardoor we een beter beeld krijgen van de manier waarop de bestuurders en bewoners van 's-Hertogenbosch en omstreken door de eeuwen heen deze rampspoed tegemoet traden.

's-Hertogenbosch als casus spiegelt het zojuist beschreven probleem: de watersnoodgeschiedenis van de stad wordt zo nu en dan beschreven in nota's en verbeteringsvoorstellen, maar kent tot op heden geen specifiek gericht historisch onderzoek naar oorzaken en omgangsstrategieën. Als toevoeging binnen het discours van onderzoek naar de omgang met en de rol van grootschalige (natuur)rampen – dat de afgelopen jaren meer aandacht heeft gekregen – stelt Van den Heuvel in dit onderzoek naar 's-Hertogenbosch de grootschalige watersnoodrampen en de dynamiek van respectievelijk lokale, regionale en nationale omgangsstrategieën met deze calamiteiten centraal.

Om te achterhalen welke overstromingen in de periode 1740-1995 als rampen kunnen worden bestempeld en onderzocht, maakt zij gebruik van de aanpak van de Oostenrijkse hoogleraar milieu- en klimaatgeschiedenis Christian Rohr. Hieruit volgen zestien rampen die in zes hoofdstukken nader worden belicht, met speciale aandacht voor de preventiemaatregelen en hulpverlening. Vanwege het langetermijnperspectief krijgt de lezer uiteindelijk een boeiend beeld van de veranderingen in omgang met het altijd aanwezige gevaar.

Zo komen we te weten dat de hulpverlening tijdens de achttiende eeuw voornamelijk op lokale schaal geschiedde. Een eeuw later trad schaalvergroting op, met evacuaties en de samenwerking tussen lokale actoren en speciale provinciale hulpcomités. Toch bleek de waterproblematiek vaak te complex voor de stad, met voornamelijk in 1809 en 1926 rampzalige gevolgen voor de bevolking. Wel zorgden zowel kleinschalige als grootschalige leerprocessen voor verbeteringen van rampenpreventie, van het bijhouden van de